

mondható. Elborzadtak ugyan a náci módszerektől, és együttéreztek a szenvedő zsidókkal, de nem tettek hathatós lépéseket, hogy megakadályozzák a zsidótlanító különítményeket céljaik elérésében. Kezdeményezéseiket a legjobb indulattal is csak erőtlennek és elkésettnek minősíthetjük. A keresztény felekezetek tisztségviselői általában egyedül, saját elhatározásukból cselekedtek, amikor a zsidókérdés „megoldásakor” a végrehajtás módjait igyekeztek enyhíteni, és e célból érintkezést kerestek a kormány tagjaival. A figyelmük azonban a zsidók összegyűjtése és deportálása közepette is elsősorban az áttértek és a nem zsidók sorsa felé fordult.

Amikor a zsidóknak kötelezővé tették a sárga csillag viselését, az egyházi vezetők eljártak az áttértek felmentése érdekében. De sohasem kívánták sok dánnak a példáját követni, vagy Takaró Géza tiszteletesét, a New York-i Első Magyar Református Egyház lelkipásztorát, aki híveivel együtt a Dávid-csillag dacos kitűzésével fejezte ki a zsidók iránt érzett rokonszenvét.¹⁰ Az sem fordult meg a fejükben, hogy Sztepan metropolitának, a Bulgáriai Ortodox Egyház Szent Szinódusa fejének vagy más metropolitának, például Kirill plovdivi és Neofit vidini metropolitának az álláspontjára helyezkedjenek, akik nyilvánosan prédikáltak kormányuk antiszemita politikája ellen.¹¹ Serédi bíborosnak tudomása volt a bulgáriai zsidókkal szemben tanúsított enyhébb bánásmódról is, valamint a szlovák és román zsidók átmenetileg kedvezőbb helyzetéről. Tudta például, hogy a románok a kezdet kezdetén leállították a deportálásokat, és a romániai zsidóknak nem kellett megkülönböztető jelzést viselniük.¹²

A keresztény egyházak vezetői ugyan alkalmanként megfontolás tárgyává tették a nyilvános állásfoglalás kérdését, de végül nem világosították fel a közvéleményt a zsidókkal szemben elkövetett jogtalanságról. A keresztény egyházak vezetői, akik 1941 óta tisztában voltak a Szovjetunió elfoglalt területein elkövetett zsidó tömeggyilkosságokkal, és 1944 májusának elejétől birtokukban volt az auschwitzi jegyzőkönyv (lásd a 23. fejezetet) is, prédikációikban és a kormányzervekkel folytatott tárgyalásaikban mit sem említettek ebből. Ismereteiket az alsópapsággal sem osztották meg. Kis György esperes szerint „1944 nyarán a paptestvérek... 99,9 százaléka... nem tudott a haláltáborokról”¹³.

Néhány egyházi vezető, köztük Apor Vilmos győri püspök kérte, hogy Serédi bíboros nyíltan emeljen szót a legsarkalatosabb emberi jogok megsértése ellen; a bíboros elmulasztotta ezt megtenni (bár egyszer fennegetőzött vele). A nyilvános állásfoglalás elmulasztása negatív hatással volt a magyarországi katolikus és protestáns egyházak többi vezetőjére, az egyházak közös hallgatása felbátorította a zsidóság ellenfeleit, elbátortalanította potenciális segítőit.¹⁴ Az a kevés püspök, akinek volt mersze